

साहसी खेळ

डॉ. अमीत दत्ताराम प्रभू

साहस!! वाह, भारी, रम्य ठिकाणे, निसर्ग, खूप मज्जा व अठवस्मरणीय क्षण, थरकाप, दमछाक, थकवा, कशाला असे काही, वेडेपणा आहे, इ. – साहस हा शब्द ऐकलं की असे सकारात्मक तर काही लोकांच्या मनात काहीसे नकारात्मक विचार येतात. तुम्हाला काय वाटते साहस हे फक्त या काही शब्दांपुरते, भावना किंवा विचारांपुरते मर्यादित आहे? नक्कीच नाही. मग साहस म्हणजे नक्की काय? साहस म्हणजे अशा घटना ज्या अनपेक्षितपणे घडतात आणि त्यात धोका किंवा तोटा होण्याची शक्यता असते. वेडेपणा असल्याशिवाय साहस करता येणार नाही असे वाटते पण, हा वेडेपणा नियंत्रित असावा अन्यतः साहस करण्यासाठी वेडेपणा करणारा जिवंत राहणार नाही. तसं पाहिलं तर प्रेमात पडणे किंवा लग्न करणे यास साहस म्हणायला हरकत नाही, पण तो कौटुंबिक व सामाजिक विषय होईल व आपल्याला त्यात तसं

खूप काही रस नसेल. साहसी उपक्रमात किंवा खेळात धाडसी पराक्रम, उल्लेखनीय घटना, उत्तेजक चकमकी आणि जीवनातील महत्वाचे उपक्रम याचा समावेश असतो. खरं तर हा थोडासा वेडेपणाच.

साहसी अनुभव मानसिक व शारीरिक उत्तेजना तयार करतात ज्यांचा अर्थ व्यक्ती सकारात्मक – आनंद व प्रवाह – किंवा नकारात्मक – भीती किंवा दुःखः असा लावतो.

काही लोकांसाठी सध्याचे जीवन सुद्धा एक साहस आहे व ते दहशतवादी हल्ले, बॉम्ब स्फोट, हवामानाची तीव्र परिस्थिती, दैनंदिन व्यस्त दिनचर्या, इ. यांना साहस म्हणून संबोधत आहे. आपण घरी पुन्हा येऊ की नाही हे देखील सांगता येत नाही. हे साहस असले तरी ते सध्याच्या जीवनातील एक अविभाज्य घटक झाले आहे व ह्या अनिश्चित गोष्टींसाठी तयार होण्यासाठी आपल्याला इतर साहसी उपक्रमात सहभागी होऊन अधिक तयार राहून जीवनात अधिक साहस जोडावे लागणार आहे. साहसी उपक्रम किंवा खेळ ही वरील सहसापेक्षा खूप मोठी, वेगळी व व्यापक संज्ञा आहे.

साहसी खेळाची व्याख्या

“साहसी खेळ म्हणजे असे मैदानी खेळ/उपक्रम ज्यामध्ये प्रतिस्पर्धी नैसर्गिक वातावरणा विरुद्ध इतरांपेक्षा स्वतःशी स्पर्धा करतो.”

“असे विशिष्ट खेळ व उपक्रम ज्यामध्ये जिवाला धोका आहे त्यास साहसी खेळ म्हणतात.”

“असे खेळ ज्यामध्ये गती, ऊंची, उच्च प्रतीची शारीरिक दमछाक व विशिष्ट असे दर्जेदार साहित्य व स्टंट यांचा समावेश असतो त्यास साहसी खेळ म्हणतात.”

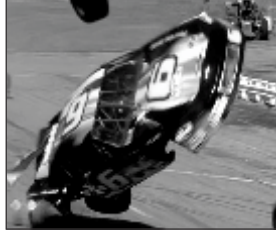
साहसी खेळांचा इतिहास

साहसी उपक्रमाची/खेळाची खरी सुरुवात कुठे व कधी झाली ही सांगणे अत्यंत अवघड आहे. खरंतर मनुष्याची सुरुवात व साहसी खेळाची सुरुवात एकाच वेळी झाली असं म्हणायला हरकत नाही. पण एक स्वतंत्र खेळ म्हणून ह्या खेळाचा इतिहास खालील प्रमाणे सापडतो.

- १९५० मध्ये “एक्सट्रिम स्पोर्ट्स” या शब्दाचा उगम झाला.
- अर्नेस्ट हेमिंगवे यांनी - “फक्त तीन क्रीडा प्रकार आहेत बुल फायटिंग, मोटर रेसिंग व गिर्यारोहण व इतर सर्व साधे खेळ आहेत.” ह्या मध्ये क्रीडा प्रकार याचा अर्थ असे उपक्रम

ज्यामध्ये जीवित हानी किंवा मरण्याची शक्यता आहे व इतर उपक्रमास खेळ असे संबोधले आहे.

- डेव्हिड कर्क, क्रिस बेकर व अॅलन वेस्टन यांनी डेंजरस स्पोर्ट्स क्लब ऑफ ऑक्सफोर्ड युनिवर्सिटी, इंग्लंड यांची स्थापना केली. १ एप्रिल १९७९ मध्ये आधुनिक काळातील बंजी जंपिंग करून संस्थेने प्रसिद्धी मिळवली. तसेच इतर तसेच इतर विविध उपक्रमांचे आयोजन केले - स्कींग, हॅंग ग्लाइडिंग, जॉरबिंग, मायक्रोलाइट फ्लाइंग, बेस जम्पिंग इ.
- पहिल्या द-गेम्सची सुरुवात १९९५ मध्ये न्यूयॉर्क, प्रोवीडेन्स, माऊंट स्नो व वरमाऊंट, अमेरिका येथे झाली.

साहसी खेळांचे वर्गीकरण

विविध तज्ञांनी साहसी खेळाचे वर्गीकरण वेगळे केलेले दिसून येते व त्याचे सार खाली मांडले आहे.

सुरुवातीला ‘वाहन’ प्रमाणे वर्गीकरण केले गेले. ते पुढीलप्रमाणे.

एक्सट्रिम वेहीकल / वाहन (मोटराइज्ड व नॉन मोटराइज्ड)	एक्सट्रिम नॉन-वेहीकल/विना वाहन
स्कींग, मोटर स्पोर्ट्स, पॅरॅशूट, विंगसुट, बोर्ड स्पोर्ट्स इ.	फ्री क्लाइंबिंग, पार्कर इ.

पाहायला गेलं तर साहसी खेळांचे वर्गीकरण करणे अवघड आहे. साहसी खेळ हे खाली नमूद केलेल्या खेळांपूरतच मर्यादित नसून इतर बरेच खेळ आहेत.

कदाचित आपण या माहितीचे वाचन करीत असताना एखादा नवीन साहसी खेळ उदयास येत असेल.

पृष्ठभाग व साहित्य प्रमाणे वर्गीकरण

लँड	वेहिकल	बोर्ड	एरो	वॉटर
बंजी जम्पिंग	माऊंटन सायकलिंग/ बायकिंग	बॉडी बोर्डिंग	एयरसॉफ्ट	कॅनोइंग व कायकिंग
हायलायनिंग स्लॅकलायनिंग	ड्रॅग रेसिंग पॅरामोटिंग	स्लेड्जिंग	बलूनिंग	ओपन वॉटर स्विमिंग
पेंटबॉल	मोटर सायकलिंग	स्कींग, सर्फिंग, सेलिंग, बोर्डिंग	फ्री-डायविंग	राफटिंग
पार्कर	स्नोमोबायलिंग	काईटस्कींग, विंडस्कींग	ग्लायडिंग-हॅंग, पॅरा इ.	सेलिंग, सर्फिंग, स्कींग
स्टंट पोगो	युनि सायकलिंग	रोलर डरबी	पॅरासेलिंग	स्कूबा डायविंग
जॉरबिंग	बीएमएक्स फ्रीस्टाइल		स्काय सर्फिंग	स्नॉर्केलिंग
गिर्यारोहण	मोटरक्रॉस			स्पीयर फिशिंग
बिलडरिंग	स्ट्रीट लुग			

भारतात व महाराष्ट्रात आपल्याला बऱ्याच ठिकाणी साहसी खेळात सहभागी होण्याची संधी उपलब्ध होऊ शकते. मुख्यतः महाराष्ट्रात गिर्यारोहण व काही इतर साहसी खेळाचा अनुभव घेण्याची भरपूर संधी उपलब्ध आहे. गिर्यारोहणाचा अनुभव घेण्यासाठी दख्खनच्या पठारावर व सह्याद्रीत बरीच ठिकाणे आहेत तसेच विविध संस्था गिर्यारोहण व प्रस्तरारोहण मोहिमांचे आयोजन करत आहे.

साहसी खेळातून शिकण्यासारखे

साहसी खेळ व उपक्रम आपल्याला खूप काही शिकवून जातात व आपण विविध गुण संपन्न होतो. साहसी उपक्रमात सहभागी होऊन जे प्रमुख गुण

आपल्याला आत्मसात करता येऊ शकतात ते गुण खाली दिले आहेत.

- समायोजन व समन्वय
- संबंध चांगले होतात
- चांगली निर्णय घेण्याची क्षमता
- विश्वास आणि आत्म-विश्वास
- जवाबदारी वाटून घेणे.
- उच्च शारीरिक व मानसिक तंदुरुस्ती
- सकारात्मक विचारसरणी
- वाईट सवयी सोडणे
- चांगले प्रशासन आणि व्यवस्थापन कौशल्य

- आवड
- उच्च बौद्धिक क्षमता
- चांगले व्यक्तिमत्व व चारित्र्य
- संभाषण कौशल्य
- पर्यावरण जागरूकता
- योग्यता व आनंदाचे समाधान
- दृढनिश्चय
- खंबीरपणा
- नेतृत्व गुण व संघ एकतानता
- शिस्त व वक्तुशीरपणा
- ताण व भीती कम
- विविध विषयातील ज्ञान वाढते
- आत्मनिर्भरता
- स्वच्छता
- आउटडोर कौशल्य शिकणे/ज्ञात होते

साहस म्हणजे इंग्रजीत अॅडव्हेंचर, आपल्याला सामान्य जीवनात कोणत्यातरी स्वरूपाच्या धाडसाची भर घातल्यास जीवनाला खरा अर्थ मिळेल. अॅडव्हेंचर या शब्दापासून साहस विराची काही प्रमुख गुणवैशिष्ट्ये सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे.

- A : ADAPTABILITY
योग्यता
- D : DESIRE & DETERMINATION
इच्छा आणि दृढनिश्चय
- V : VISION & VALUES
दूरदृष्टी आणि मूल्य
- E : EXPERIENCE & ENJOYMENT
अनुभव आणि आनंद
- N : NATURAL CURIOSITY
नैसर्गिक कुतूहल

- T : TEAMWORK & TRUST
संघ एकतानता व विश्वास
- U : UNLIMITED OPTIMISM
अमर्यादित आशावाद
- R : RISKABILITY
जोखीम क्षमता
- E : EXCEPTIONAL PERFORMANCE
असाधारण कार्यक्षमता

साहसी उपक्रमात सहभागी होऊन आपण निसर्गाच्या खूप जवळ येतो व आपल्याला निसर्गाबद्दल खूप काही शिकता येते. निसर्ग आपल्याला नम्र, जागरूक आणि निसर्गासोबत सावधगिरीने रहा हे शिकवतो. या अनुभवाबरोबर मुलांमधील सुप्त गुणांना वाव मिळतो. दैनंदिन जीवनातील दगदगीतून बाहेर पडायचे असल्यास निसर्गाच्या जवळ नियमित जावे व सर्व भीती, थकवा बाजूला ठेऊन थोडा वेडेपणा करून कोणत्या तरी एका साहसी खेळात जरूर सहभागी व्हा. लहानपणी लागलेली ही साहसाची आवड आपल्याला बरेच काही शिकवून तर जाईल, पण त्याच बरोबर आपला सर्वांगीण विकास होईल. शाळेत असताना साहसी खेळासाठी तयार होण्यासाठी पहिल्यांदा तुम्ही सोपे उपक्रम करू शकता जसे हायकिंग/ट्रेकिंग, पोहणे, स्केटिंग, जिम्नॅस्टिक्स इ. हे शिकल्यास आपल्याला विविध साहसी खेळ सहज अवगत करता येतील.

साहसी खेळांची वाढती लोकप्रियता व त्याचे महत्व शाळा प्रशासन व प्राचार्यांनी कधीच ओळखले आहे व शाळेतील विद्यार्थ्यांसाठी साहसी खेळांचे, साहसी शिबिरांचे आयोजन करित आहेत. यामध्ये प्रामुख्याने गिर्यारोहण – ट्रेकिंग, क्लाइंबिंग, रॅपलिंग, कॅम्पिंग इ. याचा समावेश अधिक आहे असे दिसते. काही शाळा जल साहसी क्रीडा प्रकार देखील उपलब्ध करून देत आहेत. यामध्ये विद्या व्हॅली,

पवार पब्लिक स्कूल, दिल्ली पब्लिक स्कूल, महाबळेश्वर व पाचगणी येथील काही रहिवाशी शाळा व इतर काही शाळांचा समावेश करता येईल. काही शाळांनी तर चक्र आपल्या अभ्यासक्रमात या साहसी खेळांचा समावेश करून विद्यार्थ्यांना नियमित प्रशिक्षण वर्ग देखील चालू केले आहेत. पुण्यात विद्या व्हॅली व पवार पब्लिक शाळेने आपल्या प्रांगणात कृत्रिम भिंत बांधली आहे व विद्यार्थ्यांना नियमित प्रशिक्षण देण्यासाठी २-३ कायमस्वरूपी प्रशिक्षक नेमले आहेत. त्यांच्या शारीरिक शिक्षण शिक्षकासोबत चर्चा केल्यावर ह्या उपक्रमामुळे शाळेमधील मुलांच्या व्यक्तिमत्व, वर्तन व फिटनेस मध्ये कमालीची प्रगती दिसत आहे असे त्यांनी सांगितले. ते विद्यार्थ्यांसाठी नियमित साहसी शिबिर, मोहिमा व स्पर्धा देखील आयोजित करतात.

साहसी खेळांचे आयोजन करणे सोपे आहे पण ते नियमित टिकवून ठेवणे त्यापेक्षा अवघड आहे. सध्या शासन बरीच नवीन आव्हाने या साहसी खेळावर प्रेम करणाऱ्यांवर आणत आहे. भारतातील परिस्थिती पाहता हे नवीन नियम इतके किचकट व वेळ खारू आहेत की हे साहसी खेळ खेळण्याचे साहस पण आपण करू शकणार नाही. ही काय या

नियमांवर टीका नाही किंवा ते नियम चुकीचे आहेत हे देखील माझे म्हणणे नाही, पण काही प्रशासकीय प्रक्रिया कमी किंवा शिथिल केल्यास साहसी खेळांची लोकप्रियता अजून वाढेल व ह्या साहसी उपक्रमांचा फायदा सर्वांना घेता येईल.

साहस आणि वेडेपणा यामध्ये केसाचे अंतर असते हे विसरून चालणार नाही. साहसवीरांचे मरण कधीच साहस करता येऊ नये या मताचा मी आहे. साहसी खेळामध्ये जीवाला जरी धोका असला तरीही योग्य प्रकारे सर्व दर्जेदार साहित्य, सुरक्षा उपाय, मानसिक व शारीरिक फिटनेस व आरोग्य आणि योग्य प्रमाणात वेडेपणा केल्यास हे साहस नक्कीच सुरक्षित होते व आपण ह्या खेळाचा आनंद पुढील संपूर्ण आयुष्य लुटू शकाल. तर चला थोडासा वेडेपणा करून तरी पाहा व या दगदगीच्या जीवनात एक तरी साहसी खेळामध्ये सहभाग होऊ असे ठरवून निसर्गाच्या जवळ जाऊया. या आयुष्यात आपली भेट कुठला तरी नियंत्रित वेडेपणा करता होईल अशी आशा बाळगून या लेखाचा शेवट करतो.

डॉ. अमीत दत्ताराम प्रभू

सहयोगी प्राध्यापक, महाराष्ट्रीय मंडळाचे चंद्रशेखर आगाशे
शारीरिक शिक्षण महाविद्यालय, पुणे ३७
ईमेल : ameeetprabhu@agashecollege.org

“जोवर स्वतः शिक्षकच शरीराने आणि मनाने निरोगी होत नाहीत,
आरोग्याचे नियम स्वतः पाळत नाहीत तोवर ते
भावी पिढीला शिक्षकू शकणार नाहीत”

महात्मा गांधी